

היבטים לשוניים בפרשת בהר עט

דקדוקי קריאה בפרשת בהר, בהפטרה ובראשון של בחקתי

כה ה וְאֶת-עֲנָבִי:	דגש חזק בנו"ן לתפארת הקריאה ולכן השוא נע
כה ו לְאֹכְלָהּ:	האל"ף בקמץ קטן. לֶךְ וְלַעֲבֹדְךָ וְלֹאֲמַתְךָ: טעם טפחא בתיבת לֶךְ. וְלַשְׁכִּירְךָ: געיה
בכ"ף, הרי"ש בשווא נע.	יש לקרא: וְלַשְׁכִּירְךָ. דין דומה בנוגע לתיבה הבאה: וְלַתּוֹשֵׁבְךָ
כה ז וְלִבְהֶמְתֶּךָ:	מתיגה בלמ"ד
כה ח שִׁבְתָּת:	הבי"ת בשוא נע
כה ט בְּעֶשְׂוֹר:	העמדה קלה בבי"ת להדגשת הסגול המורה על מיודע
כה יג בְּשָׁנַת הַיּוֹבֵל הַזֶּאת	כך הסדר הנכון מרכא טפחא, יש טועים ומקדימים את הטפחא
כה טז מַעֲט:	יש להקפיד על קריאת העי"ן ²
כה כא וְצִוִּיתִי:	הטעם בוי"ו, מלעיל, אע"פ שיש בה וי"ו ההיפוך לעתיד. וְעֲשֵׂת: תי"ו בסוף התיבה
כה כב וְאֹכְלֹתֶם מִן-הַתְּבוּאָה יֵשֵׁן:	תיבת וְאֹכְלֹתֶם בטפחא
כה כז אֶת-הָעֵדֶף:	העמדה קלה בה"א ובמלרע ³ . מְכַר-לֹו: געיה במ"ם
כה כח וְאִם לֹא-מִצָּאָה:	טעם קדמא על תיבת וְאִם, אין לקרוא 'ואם-לא מצאה'
כה ל עַד-מְלֹאת:	למ"ד בחולם והאל"ף אינה נשמעת כלל, יש לקרוא: 'מ'לת'
כה לב כל הַלֵּוִיִּם לְלִוִּים:	בפסוקים כאן ובכל מקום הלמ"ד בשוא נח
כה לד וְשִׁדָּה:	געיה תחת הוי"ו והשי"ן בשווא נע ⁵
כה לה וּמָטָה:	במלעיל. וְהַחֲזִקְתָּ בֹו: טעם נסוג אחור לזי"ן ודגש חזק בבי"ת מדין אתי מרחיק
כה לז אֶת-כִּסְפְּךָ:	האל"ף במתיגה (דרבן) בשונה מאחרים אשר הטעימו זקף בלבד
כה לט עֲבַדְתָּ:	טעם נסוג אחור לבי"ת
כה מא הוּא וּבְנָיו עִמּוֹ:	טעם טפחא בתיבת הוּא
כה מד יְהִי-לְךָ:	העמדה קלה בוי"ד הראשונה בגלל הגעיה שם
כה מו וּבְאַחֲיֶיכֶם:	הטעמה משנית באל"ף
כה נ הַמְכַרְוֹ:	טעם נסוג אחור למ"ם, עם זאת השוא בכ"ף נע
כה נג לֹא-יִרְדְּנוּ בַּפֶּרֶךְ:	דגש קל בבי"ת נותר במקומו מדין 'אותיות צבותות'
הפטרת בהר ירמיהו לב ו-כז:	

¹ בפסוקים אלה להיזהר בניקוד הנכון של וי"ו החיבור, יש מתבלבלים.

² במיוחד לאלו שאינם הוגים גם את הטי"ת נכונה, עלול להשתבש ל'מאות השנים'

³ בלשון הדיבור השתבש למלעיל.

⁴ המשתבשים בדבר קוראים כך מפני שקיימת נטייה טבעית לנסות ולאזן את מספר ההברות שמשני צדי היחידה המורכבת מאזלא וגרש: "ו-אם-לא" לעומת "מ-צ-אה" (3-3). דין דומה לגבי הערותינו לעיתים קרובות, על מיקומו של הטפחא לעומת מונח-אתנחתא.

⁵ החטף המופיע בחלק מהדפוסים הובא על מנת לחזק את הקביעה בנוגע לטיבו של השווא

ו יִרְמְיָהוּ: הַמִּסָּמָה בְּשׁוּא נֶע וְלֹא בַחִירָק!

ח כִּי דָבַר-הָ: טַעַם מֵרַכָּא עַל תִּיבַת כִּי בִלְבַד וְאִין לְצַרְף לֵה אֶת הַבֹּאֵה אַחֲרֶיהָ

ט וְאַשְׁקֻלָּה-לֹא: הַקֹּף בְּשׁוּא נֶע וְהַלִּמָּד דְּגֹשֶׁה מִדִּין דְּחִיק

יֹא וְאַקָח אֶת-סִפְר הַמִּקְנָה: טַעַם טַפְחָא בְּתִיבַת וְאַקָח, הַמִּקְנָה הַנֶּרְוָן בְּקַמָּץ לֹא בִסְגוּל

יב בֶּן-נִרְיָה: יֵשׁ לְהַקְפִּיד עַל הַפְּרִדַּת הַתִּיבּוֹת

יג עֲשֵׂה חֶסֶד: טַעַם נִסּוּג אַחֲוֹר לַעֲיִן

כ אֲתוֹת וּמִפְתִּים בְּאַרְץ-מִצְרַיִם: הַהֲטַעְמָה הַנִּכּוֹנָה: קִדְמָא, מֵהַפֶּךְ, פִּשְׁטָא וְלֹא כִּפִּי שְׁמוּפִיעַ בְּקוֹרֵן

וְדוּמִיּוֹ. וְתַעֲשֶׂה-לָּךְ שֵׁם: תִּיבַת הַמֵּרַכָּא אֲרוּכָה מֵהַרְגִּיל, יֵשׁ לְהַקְפִּיד עַל קְרִיאַתָּהּ בְּצוּרָה נְאוּתָהּ וּמִבְּלִי לְהַבְלִיעַ אֶת הָעֵיִן הַחֲטוּפָה

כג וַיִּרְשׁוּ: הַרִ"ש בְּשׁוּא נֶע

כד לְלַכְדָּהּ: לַמִּדָּה שְׁנִיָּה בְּקַמָּץ קָטָן

רֵאשׁוֹן שֶׁל בַּחֲקוּתִי:

כו יֹא בְּתוֹכְכֶם: כִּ"ף רֵאשׁוֹנָה בְּשׁוּא נֶע, אִין לְחוּשׁ לְחַלֵּק מֵהַדְּפוּסִים שְׁנִיקְדוּ שֵׁם חֲטָף, כֵּן הוּא הַדְּבַר בַּהֲמִשָּׁךְ

כו יב תִּהְיוּ-לִי: גַּעֲיָה בְּתִ"ו

כו יג קוֹמָמִיּוֹת: מִ"ם רֵאשׁוֹנָה בְּשׁוּא נֶע⁶

דְּפִי פִרְשַׁת הַשָּׁבוּעַ בֶּר-אֵילָן בַּהַר עֵז

הַרְבֵּי דִר יַעֲקֹב גּוֹטְלִיב מֵרַצָּה לְפִילּוֹסוֹפִיָּה יְהוּדִית בְּמַכְלָלָהּ הָאֲקַדְמִית אֲשַׁקְלֹן. הַמֵּאמֵר מוֹקְדֵשׁ לְשִׁמְחַת בֶּר הַמִּצְוָה עַל בְּנוֹ יֵשׁוּעַ נ"י.

פּוֹלְמוֹס הָעִשְׂמִיטָה הַיִּשְׂרָאֵלִית

שְׁנַת הָעִשְׂמִיטָה יָדְעָה מִסְפֵּר פּוֹלְמוֹסִים. הַמְּפֹרְסָמִים שִׁבְהֵם: פּוֹלְמוֹס הַ"בֵּית יוֹסֵף" וְהַמְּבִי"ט בַּעֲנִיִּין פִּירוֹת נִכְרִים בְּשִׁבְעִיָּת⁷ וּפּוֹלְמוֹס הֵיתֵר הַמְּכִירָה שֶׁהַחֵל בְּעֶרֶב שְׁנַת הָעִשְׂמִיטָה תִּרְמ"ט, וּמִמֶּשֶׁךְ בְּמִלּוֹא עֲצַמְתּוֹ עַד יָמֵינוּ אֵלֶּה.⁸ בְּשָׁנָה שֶׁעֲבָרָה (עַה), שֶׁהִיָּתָה כִּידוּעַ שְׁנַת עִשְׂמִיטָה, פֶּרֶץ לְתוֹדְעָה הַצִּיּוּרִית פּוֹלְמוֹס נּוֹסֵף בְּעַקְבוֹת הַיִּזְמָה הַחֲבֵרֶתִית הַנִּקְרָאת "עִשְׂמִיטָה יִשְׂרָאֵלִית". אֶת מִיזַם הָעִשְׂמִיטָה הַיִּשְׂרָאֵלִית הוֹבִילָה עֲמוּתוֹת "טַבַּע עֲבָרִי" בְּנִשְׂיָאוֹת הַרְבֵּי מִיכָאֵל מִלְכִּיאֹוֹר. הַמִּיזַם, עַל פִּי מֵאֲרָגְנִיו, נוֹעַד לְתַרְגֵּם אֶת הָעֲרִכִים עַל שְׁנַת הָעִשְׂמִיטָה לְמִצִּיָּאוֹת יָמֵינוּ: שְׁמִירָה עַל הַסְּבִיבָה, חִיזוּק הַקְּהִלִּתִּיּוֹת, פְּעִילוֹת לְמַעַן צִמְצוּם פְּעָרִים, הַרְחַבַת הַגִּישָׁה לְנִכְסֵי תְּרֻבוֹת לְקַהֲלִים רַבִּים וְצִמְצוּם שְׁעוֹת הָעֲבוּדָה לְטוֹבַת עֵיסוֹק פְּעִיל בַּחֲיֵי הָרוּחַ.⁹

⁶ הַחֲטָף הַמּוּפִיעַ בַּחֲלֵק מֵהַדְּפוּסִים הוּבָא עַל מִנַּת לְחִזֵּק אֶת הַקְּבִיעָה בְּנוּגַע לְטִיבּוֹ שֶׁל הַשְּׁוּא

⁷ מַחְלּוֹקַת הַ"בֵּית יוֹסֵף" וְהַמְּבִי"ט בַּעֲנִיִּין פִּירוֹת נִכְרִים, בְּאֲשֶׁר לְקִדּוּשַׁת שְׁבִיעִית וְהַפְּרַשַׁת תְּרֻמוֹת וּמַעֲשֵׂרוֹת, נִמְשָׁכָה שְׁבַע שְׁמִיטוֹת: מִשְׁנַת רצ"ב וְעַד לְשְׁנַת ע"ד. רֹא: יַעֲקֹב נָבוֹן, "פּוֹלְמוֹס הַבֵּית יוֹסֵף וְהַמְּבִי"ט בַּפִּירוֹת נִכְרִים בְּשִׁבְעִיָּת", הַמַּעֲיִין, לַה/ג (נִיסָן תִּשְׁנ"ה), עַמ' 12–28.

⁸ שְׁנַת הָעִשְׂמִיטָה תִּרְמ"ט הִיָּתָה הָשָׁנָה הָרֵאשׁוֹנָה שֶׁבָּה נִזְקְקוּ מִיִּסְדֵּי הַמּוֹשְׁבוֹת הַחֲדָשׁוֹת בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל לְהִתְמַוֹדֵד עִם הַקְּשִׁיִּים בְּקִיּוֹם מִצְוֹת הָעִשְׂמִיטָה. רֹא: אַחִיעֶזֶר אֲרָקִין, "עִשְׂמִיטַת תִּרְמ"ט בְּמִזְכֶּרֶת בְּתִיָּה (עַקְרוֹן)", הַמַּעֲיִין, כו/ד (תַּמְזוֹת תִּשְׁמ"ו), עַמ' 1–19.

⁹ רֹא: עֵינֹת קֶרֶמֶר (מִנְהַלַּת "טַבַּע עֲבָרִי"), "עִשְׂמִיטָה יִשְׂרָאֵלִית", בְּאֵתֶר הָעֲמוּתָה.

כנגד המושג "שמיטה ישראלית" יצא קצפו של הרב ישראל רוזן, ראש מכון צומ"ת. במאמרו "השמיטה איננה סוציאלית"¹⁰ הוא אינו יוצא חלילה כנגד יזמות חברתיות, אלא כנגד הקישור בין מצוות השמיטה לערכים סביבתיים וחברתיים. הרב רוזן יוצא כנגד ההסברים האקולוגיים והסוציאליים של המצווה שנאמרו ברוח דברי הרמב"ם (מורה נבוכים ג, לט), ומאמץ את גישתו של הנצי"ב בפירושו "העמק דבר" לפסוק "וְשַׁבְתָּהּ הָאֶרֶץ שְׁבַת לָהּ" (ויק' כה:ב): "לא בשביל טובת הקרקע לנוח פעם אחת בשבע שנים, אלא בשביל דבר ה' ורצונו". לטענתו של הרב רוזן מצוות השמיטה היא מצווה דתית בלבד, ללא היבטים חברתיים, וזאת בניגוד למצוות השבת. הרב רוזן מביא מספר ראיות המוכיחות את טענתו, שאין קשר בין מצוות השמיטה לערכים הנ"ל. מאמרו זכה למספר תגובות של רבנים ואנשי רוח והוא השיב עליהן.¹¹ אחת הראיות שמביא הרב רוזן לשיטתו היא ההלכה, שאדם שאסף את פירות שדהו על מנת לחלקם לעניים עבר על מצוות השמיטה, ואילו מי שהפקיר את השדה לעניים ועשירים כאחד קיים אותה.¹²

ברצוני לחלוק על הרב רוזן ולטעון שאין קשר בין טעמי המצוות לבין היישום של המצוות על פי ההלכה. הפער בין טעם המצווה לבין הלכותיה בולט במיוחד במצוות השבת, שהרב רוזן מגדיר אותה כ"מצווה סוציאלית מובהקת". למרות שהתורה מנמקת את מצוות השבת גם כיום מנוחה,¹³ הרי שלמעשה ההלכה מתירה לעבוד בשבת! ההלכה אוסרת עשיית מלאכה בשבת, אך אינה אוסרת עבודה בשבת.¹⁴ מנחי אירועים, חדרנים, מלצרים, עובדי מטבח, משגיחי כשרות, מדריכי סיורים, שמרטפים וכו' עובדים למעשה בשבת ומצוידים בהיתר של "שכר בהבלעה".¹⁵ רבנים בעלי השקפה חברתית עומדים נבוכים מול תופעה זו, אך נאלצים להשלים עמה. כשנשאל הרב יובל שרלו כיצד זה שמלצרים וחדרנים עובדים במלון כשר בשבת הוא ענה:

*מבחינה הלכתית טהורה, הדבר מסתדר שכן העובדים מקבלים שכר שבת בהבלעה, לאמור: הם מקבלים שכר גבוה יותר בימי חול ולא מקבלים שכר על שבת. אמנם מדובר בפיקציה מסוימת, אולם היא מוכרת על פי ההלכה. ברם, מבחינה עקרונית זו בעיה קשה מאוד, שלאמתו של דבר אין לי פיתרון לגביה.*¹⁶

את הניתוק בין טעמי המצווה לבין הלכותיה אפשר לראות במיוחד במשנתו של הרמב"ם. נביא לכך שלוש דוגמאות:

¹⁰ פורסם במוסף **שבת** של העיתון "מקור ראשון", ח' בסיון תשע"ד.

¹¹ שם, כ"ב בסיון תשע"ד.

¹² הלכה זו מקורה ב**מכילתא** לפרשת משפטים ומובאת ב**כסף משנה** על הרמב"ם הלכות שמיטה ויובל ד, כ.

¹³ שמות כג:יב ; דברים הי"ד.

¹⁴ אמנם, חז"ל גזרו שלא לקבל שכר על עבודה בשבת, אך למעשה יש לגזרה זו "מסלול עוקף" הנקרא "הבלעה". בהקשר זה ראוי לצטט את דברי **המשנה ברורה** (סימן שו"ס"ק כא): "ומה שנוהגים הסוחרים לשכור יהודי בערב שבת לשמור העגלות מן הגנבה, הדבר קשה, איך הסוחר עובר על "לפני עור" כיון שיודע שודאי יקבל שכר שבת! ולכן ראוי שיתנה עם השומר שישמור גם ביום ערב שבת ובמוצאי שבת איזה שעות, ואז הוא כשכר שבת בהבלעה ושרי".

¹⁵ "בעל שמחה השוכר מלצרים, עובדי נקיון וכדו', יתנה עמם שיתחילו בהכנות מבעוד יום, או שיתנוקו את המקום לאחר צאת השבת, ומותר לעובדים לקבל את השכר בהבלעה עבור כל העבודות יחד" (**שמירת שבת כהלכתה** פרק כח סעיף נט). גם "כלי קודש" עובדים בשבת תמורת תשלום: חזנים, קוראים בתורה, מגידי שיעורים, מוהלים וכו'. לחלק מן השיטות "כלי קודש" אינם זקוקים להיתר של "הבלעה" (ראו שו"ע או"ח, סימן שו"ע סעיף ה ובמ"ב ס"ק כג).

¹⁶ שו"ת אתר מורשת <http://shut.moreshet.co.il/shut2.asp?id=80986>

1. התורה קבעה את עונשו של החובל בחברו: "שֶׁבֶר תַּחַת שֶׁבֶר עֵין תַּחַת עֵין שֶׁן תַּחַת שֶׁן כָּאֲשֶׁר יִתֵּן מוֹם בְּאָדָם כֵּן יִתֵּן בּוֹ" (ויק' כד:כ). כידוע, חז"ל ובעקבותיהם כל פוסקי ההלכה, כולל הרמב"ם, פסקו כמובן שהכוונה לעונש ממוני ולא כמשמעו. למרות זאת כתב הרמב"ם ב"מורה נבוכים", בטעמי המצוות, שהעיקרון המנחה בדיני נזיקין הוא ש"התוקף את זולתו שיעשה לו כאשר עשה בשווה. אם הזיק לגוף יינזק בגופו, ואם הזיק לממון יינזק בממונו... מי שחיסר איבר יחוסר איבר כמותו: כאשר יתן מום באדם כן יתן בו". לתלמיד ולקורא, שמן הסתם תמה כיצד הרמב"ם מתעלם כאן מן ההלכה, הרמב"ם כותב: "אל תעסיק מחשבתך בזה שאנו עונשים כאן בתשלומין, כי מטירתי עכשיו לתת טעמים לכתובים ולא לתת טעמים להלכה".¹⁷

הנה כי כן, הרמב"ם, שהיה מגדולי הלוחמים להעמיד את ההלכה על תילה כשיטת התלמוד, ובניגוד לשיטת הקראים ומנהגיהם, מנמק את המצוות על פי משמעם של מקראות ולא דווקא על פי ההלכה.

2. את האיסור בתורה: "וְלֹא תִחַבֵּל בִּגְדֵי אֶלְמָנָה" (דב' כד:יז) צמצם רבי שמעון לאלמנה ענייה בלבד "שאתה חייב להחזיר לה ואתה משיאה שם רע בשכנותיה". התלמוד מסביר שרבי שמעון דורש "טעמא דקרא" ואילו רבי יהודה, שחולק עליו וסובר שהאיסור כולל גם אלמנה עשירה, אינו דורש "טעמא דקרא" (בבא מציעא קטו ע"א). והנה, הרמב"ם פסק להלכה כשיטת רבי יהודה וכסתם משנה: "אלמנה בין שהיא ענייה בין שהיא עשירה, אין ממעכנין אותה" (הלכות מלוה ולוה ג, א). למרות שהרמב"ם צידד, כידוע, במתן טעם למצוות, להלכה הוא כפוף לכללי הפסיקה ומתעלם מ"טעמא דקרא".

3. המשנה ובעקבותיה התלמוד פסקו שמשתקים שליה ציבור האומר: "על קן ציפור יגיעו רחמיך", מפני "שעושה מדותיו (= מצוותיו) של הקב"ה רחמים ואין אלא גזירות" (ברכות לג ע"ב).¹⁸ ב"מורה נבוכים" הסביר הרמב"ם את מצוות שילוח הקן כעניין של רחמים והעיר: "ואל תטען נגדי בדבריהם... מפני שזאת אחת משתי הדעות אשר הזכרנו, כלומר, דעתם של הסוברים שאין טעם לתורה זולת הרצון גרידא, ואילו אנחנו הולכים בעקבות הדעה השנייה".¹⁹ הרמב"ם טוען שחז"ל במשנה ובתלמוד נוקטים כדעה שאין טעם למצוות ואילו הוא, הרמב"ם, סובר כדעתם של האומרים שיש טעם לכל המצוות. למרות זאת פסק הרמב"ם בעצמו בהלכות תפילה (ט, ז):

מי שאמר בתחנונים מי שריחם על קן ציפור שלא ליקח האם על הבנים או שלא לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד ירחם עלינו וכיוצא בענין זה משתקין אותו. מפני שמצוות אלו גזרת הכתוב הן ואין רחמים. שאילו היו מפני רחמים לא היה מתיר לנו שחיטה כל עיקר.

הרמב"ם, פוסק ההלכה, כפוף להלכה התלמודית ופוסק להלכה בניגוד למה שהוא מסביר בטעמי המצוות שב"מורה נבוכים".²⁰

¹⁷ מורה נבוכים ג, מא, מהדורת מיכאל שוורץ, כרך ב, עמ' 578. ראו שם בהערה 4 הפניה לספרות מחקרית.

¹⁸ אמנם בתלמוד מובא טעם נוסף, אבל ציטטנו את הטעם שבחר הרמב"ם ב"מורה נבוכים" (להתנגד לו) ובמשנה תורה (לקבל אותו).

¹⁹ מורה נבוכים ג, מח, מהד' שוורץ, כרך ב, עמ' 636.

²⁰ הרב יצחק שילת תמה כל כך על הערת הרמב"ם ב"מורה נבוכים" עד כי כתב: "לענ"ד לא רחוק לומר שנוספה על ידי מאן דהוא, שרצה 'להציל' את הרמב"ם מקושיה גדולה לפי דעתו" (יצחק שילת, הקדמות הרמב"ם למשנה, עמ' שד-שה, הערה 8). יש לתמוה על חוקר חשוב כר"י שילת שמציע למחוק משפט מ"מורה נבוכים" מסברה בלבד, ללא שום סימוכין באף אחת ממהדורות הספר.

מדוגמאות אלו למדנו שיש להתייחס למצוות בשני מישורים: הפילוסופי וההלכתי. אין בהכרח קשר בין שניהם, ולפעמים הם אף סותרים. יש בהחלט לעמוד על כך ש"השמיטה הישראלית" לא תמיר את הלכות שמיטה. מנגד יש בהחלט מקום לאמץ את ערכי השמיטה כפי שהם משתמעים מפשוטו של מקרא "וְאָכְלוּ אֶבְיֹנִי עִמָּךְ" (שם' כג: יא)

א"ה. היה מהראוי להביא קודם את דברי הרב רוזן ז"ל, ועליהם את תגובת הרב גוטליב נר"י בל"א, כמדומה שיש כאן שני מקבילים.

אני מביא כאן את דברי הרב רוזן, וכנראה קנאותו תפסה אותו. וישא משלו ויאמר.

מובילי "השמיטה הישראלית" דבקים בערכים סוציאליים ואקולוגיים הנובעים לדעתם מהשמיטה, אך האמת היא שמדובר במצווה אנטי-חברתית בעליל

ארגונים רבים חברו לאחרונה לפרויקט הנקרא "שמיטה ישראלית". ארגונים אלה פועלים כדי להפיח רוח של נתינה, התחשבות חברתית, תרומה לקהילה ול"אחר", אקולוגיה וערכים סוציאליים ואוניברסליים דומים, בזיקה למצוות השמיטה. יש לי כמובן רק מילים טובות וקריאת "הידד" ליוזמה ברוכה זו, ואיחולי הצלחה רבתי. חס לי מלתקוע מקלות "בגלגלי המהפכה" או לעמעם מוטיבציה, אבל אני חש צורך לקרוע את המסווה ואת הפלטפורמה ולהכריז כי אין לכל אלו (כמעט) דבר עם מצוות השמיטה שנצטיינו בה בתורתנו. אפשר לשאוב השראה לערכים נכבדים אלו ממצוות השבת, למשל, ממעשר כספים, מאיסורי ריבית ו"בל תשחית" וממקורות הלכתיים ומדרשיים בכל מרחבי התורה שבכתב ובעל פה, אבל השמיטה איננה מקור להשראה זו.

נפתח בפן הכלכלי. מצוות שמיטת קרקעות, שהיא גזרת "רעב חלקי מרצון", מנוגדת לכל תפיסה כלכלית וחברתית. הימנעות מחרישה וזריעה, הפקרת היבול, הפסקת המסחר בו, איסור יצוא תוצרת חקלאית לחו"ל – כל אלו אינם כלכליים בעליל. גם הנימוק האקולוגי הנזכר במורה הנבוכים לרמב"ם (חלק ג פרק לט), "שתסיף הארץ תבואתה ותתחזק בעומדה שמוטה", דומה שאיננו מאושר כיום על ידי מדריכים חקלאיים המעדיפים שינוי מחזור זרעים ולא הוברה. בוודאי נימוק זה "חלש" בימינו כאשר החקלאות היא עתירת תוספים מלאכותיים.

טענה מוחצת כנגד המשמעות החברתית או האקולוגית היא חיוב שמיטה רק בארץ. כלום מחוץ לגבולותינו בטלו ערכי החברה והאקולוגיה? אכן, ידוע ומקובל שטעמי הרמב"ם במורה הנבוכים אינם "מקודשים", והסברו החקלאי להוברת האדמה לא ניתן לאמצו כיום. אגב, הנצי"ב בפירושו לתורה (העמק דבר ויקרא כה, ב) כתב להפך: "שבת לה" – לא בשביל טובת הקרקע לנוח פעם אחת בשבע שנים, אלא בשביל דבר ה' ורצונו".

א"ה. אי משום הא לא איריא. התורה ניתנה לכתחילה לעם ישראל שולט על אדמתו, אדמת ארץ-ישראל. בעוד מצוות כמו שבת וכשרות אפשר לקיים גם בגלות כמעט כמו בארץ ישראל, הרי מצוות הקשורות לעבודות השדה ניתנו לעם רק כשיושב בארצו. אפשר לדון על ערלה וכלאים וחדש אם נוהגות ועד כמה נוהגות בחו"ל. אבל כללית אין לשמיטת קרקע מקום בחו"ל, יש לדון רק על שמיטת כספים.

שנת רעבון

יזמי "השמיטה החברתית והאקולוגית" נתלים במשפט נוסף במורה הנבוכים: "לחמלה על בני אדם, שנאמר וְאָכְלוּ אֶבְיֹנִי עִמָּךְ וַיְתֵרְם תֹּאכַל חֵיַת הַשָּׂדֶה" (שמות כג, יא). האם האביונים הנזכרים הם היתד החברתית של המצווה? נמנה להלן שורה של היבטים המצטרפים למסכת לא-סוציאלית של מצוות שמיטת קרקעות.

אישוויון בין חקלאים לבעלי עיסוקים אחרים – בעוד השבת, שהיא מצווה סוציאלית מובהקת, שווה לכול, הרי השמיטה "מפלה" בבירור בין המגזר החקלאי לאחרים. גם בימי קדם, שבהם חלק ניכר מן העם ישב "תַּחַת גִּפְנוֹ וְתַחַת תְּאֵנָתוֹ" (מלכים א, ה, ה'), היו רבים שלא התפרנסו מחקלאות אלא ממלאכה, מסחר, חינוך, מקצועות חופשיים או מתן שירותים (ובכלל טעות העולה כדי כפירה היא לומר שהתורה ניתנה לפי עובדות החיים "בימים ההם"). לגבי האוכלוסייה הלא-חקלאית שנת השמיטה אינה מורגשת כלל כהשבתה, אלא רק כשנה שבה קיים קושי בהשגת מזון.

נמצא שהשמיטה מעמיקה את הפער הסוציאלי בין המעמד החקלאי, אשר מאז ומעולם היה נחות במידה מסוימת, לבין מעמד כל האחרים שנמנו בפסקה הקודמת, אשר אינם מוגבלים בשגרת חייהם הכלכלית. ברור אם כך שהטלת מעמסת "וְאָכְלוּ אֶבְיֹנִי עִמָּךְ" על החקלאים בלבד איננה

"מצווה סוציאלית". אכן, הטעם הפשוט למצווה זו הוא הבלטת האמונה כי "לֹא הָאָרֶץ וְאִלֹּאָהָּ" (תהלים כד, א), ובמיוחד ארץ הקודש, והנמכת תחושת הרכושנות המתבטאת ביותר בקרקעות.

שוויון גם לעשירים – גם בהפקרת השדות והמטעים בשמיטה קיים אי-צדק סוציאלי, שכן ההפקרה איננה לעניים בלבד. אילו הייתה זו מצווה ממשפחת הצדק החברתי היה ראוי לתעדף

את העניים באיסוף היבול, ולסייע להם בכך. אך ההלכה אוסרת סיוע כזה. כך נאמר במכילתא (משפטים כ, ומובא בכסף-משנה על הרמב"ם ה' שמיטה ויובל ד, כ): "והשביעית תשמטנה ונטשתה – [שלא יאמר אדם] מפני מה אמרה תורה [להפקיר], לא כדי שיאכלו עניים? הרי אני מכניסה ומחלקה לעניים! תלמוד לומר ונטשתה, מגיד שפורץ בה פרצות".

לו אנו היינו מתקני השמיטה היינו מצווים על בעל הבית לאסוף ולחלק לעניים בעין יפה. הרמב"ם (שם) פוסק שמחווה כזו מצד בעל הבית אסורה מן התורה: "אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו [אסור], אלא יפקיר הכל, ויד הכל שוין בכל מקום". בעל אור-החיים (ויקרא כה, ו) מעיר שבניגוד למצוות צדקה שבה קיים הכלל "עניי עירך קודמים", הרי שבשמיטה "אין גדר לאחד יותר מחברו בפירות שביעית". שוין בין עניים לעשירים, בין בעליבתים לבין חלכאים ונדכאים, איננו ערך חברתי או כלכלי.

רעבון כמעמיק פערים סוציאליים – שמירת שביעית היא "שנת רעבון". התורה מעלה את השאלה: "וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית, הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתנו? ועייתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשית את התבואה לשלש השנים" (ויקרא כה, כ-כא). קיום המצווה איננו מותנה במילוי ההבטחה האלוהית לשפע מקדים. על כרחנו נאמר כי מדובר ב"גזרת מלך" חינוכית-אמונית ולא בהישג סוציאלי.

מן המפורסמות הוא שרעב מגדיל את הפער החברתי בין מי שיש לו לבין חסרי כול. העשיר ידע לדאוג מבעוד מועד ולמלא אסמיו בר. העני, וגם המשתייך למעמד הבינוני, אינם מסוגלים לכך. כאן המקום לצטט את דברי המדרש (ילקוט שמעוני רות תקצח) על הרעב שהיה בימי אלימלך איש נעמי: "אלימלך מגדולי הדור ומפרנסי הדור היה. וכיון שבאו שני רעבון אמר: עכשיו יהיו כל ישראל מסובין בקופתן על פתחי, זה בא בקופתו וזה בא בכפיפו. מה עשה? עמד וברח". אלימלך כבעל בעמיו לא סבל חרפת רעב, ואוצרותיו היו מלאים. הסובלים הם העניים. העשירים מסתדרים!

איסורי סחורה ויצוא מרחיבים פערים – רעבון זה גורם בהכרח לייקור מוצרי המזון ולריקון מדפי השיווק. והנה, איסור סחורה בפירות שביעית מגדיל יותר את הפער בין העשיר, היכול להגיע לשדות ההפקר וללקט מזון לבני ביתו בעזרת משרתיו או משאית שכורה, לבין העני שעניו תלויות לנס ולרחמי אדם בהיותו מחוסר אמצעי שינוע, כוח אדם ואיחסון. על רקע איסור זה צומח בהכרח "שוק שחור" בדמותם של "סוחרים שביעית" המנצלים את החסר ו"מתנדבים" לספק מזון (המצוי להם מן ההפקר) בכסף מלא ומסופסר. לא לחינם חז"ל התייחסו לסוחרים שביעית בשצף קצף וכללו אותם ברשימת פסולי עדות, בצד גזלנים ומבלי עולם (משנה סנהדרין ג, ג). לכך מתווסף איסור יצוא פירות שביעית לחו"ל, התורם להיבטים האנטיכלכליים של השמיטה ופוגע לעתים קשות בעמוד השדרה הכלכלי של יצואני מזון.

נזק לעניים

כל שואבי ההשראה החברתית-כלכלית מן השמיטה מפנים זרקור להלכת "שמיטת כספים". התורה דואגת לאביונים (דברים טו) ומצווה: "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה, ורעה עינך באחיך האביון, ולא תתן לו ... נתון תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך בכל מעשך ובכל משלך ידך" (דברים טו, י). כי לא יחדל אביון מקרב הארץ, על כן אנכי מצוה לאמר פתח תפתח את ידך לאחיך לעניך ולאביוןך בארצך" (דברים טו, יא).

הדברים נשמעים סוציאליים להפליא, אבל מצוות השמטת כספים וויתור על תביעות חוב שווה לעניים ולעשירים כאחת. ברור שיותר עשירים ירוויחו מממוש מצווה זו מאשר עניים, שהרי הם הלווים הגדולים. ועוד, מצוות השמטת החובות גורמת בהכרח לכך שבעלי ממון יימנעו מלהלוות סמוך לשמיטה, ותקנת הפרוזבול על ידי הלל החסיד תוכיח. ומי יסבול יותר? פשיטא שהעניים! א"ה. זה דומה לטענה שעשירים נהנים יותר מחינוך חינם או מוצרי מזון מסובסדים, כי לעניים קשה גם המחיר המוזל. לתורה לא כ"כ אכפת אם יאמרו קרבה שנת השבע, וימנעו מלהלוות לעשירים! התורה מכנה בליעל אם נמנע מלהלוות ולתת צדקה לעניים. אבל מדברי הרב רוזן נראה שמצווה זו בעיקרה היא פגיעה בעניים, וזו טעות מחלטת. התורה מצפה מהעשיר שלא ימנע מלהלוות לעני גם אם יודע שהשביעית תשמטנו. כשראה הלל שהעם אינו עומד במדרגה המצופה ממנו, ולכן מצא דרך 'עוקפת'. מה שהוא אומר בהמשך על בין אדם למקום ובין אדם לחברו, איני יודע מה הוא סח.

יתר על כן, תקנת הפרוזבול מעידה כי מצוות שמיטת הכספים אמורה "בין אדם למקום" ולא "בין אדם לחברו". עניינה מעין הצהרת אמונים כלפי הקב"ה המורה: "לי הפסך ולי הזקב" (חגי ב, ח). לו המצווה היתה נטועה על שדמות "בין אדם לחברו" לא היה מקום לפרוזבול ההערמתי, שכן כל

הפתרונות הנושאים אופי של הערמה יכולים לבוא בחשבון רק בין אדם למקום, בחינת "הפה שאסר הוא הפה שהתיר", כמו במכירת חמץ, בעירובין, במכירת בכור, בהשכרת בהמות לנכרי לשבת וברבים כיוצא בזה.

המערים בין אדם לחברו נקרא "רשע" גם אם פורמלית הוא "פטור בדיני אדם" (ראו בעניין זה במאמרי "הערמות הלכתיות כתקנות ציבור", תחומין כא). גם הערמות "היתר המכירה" ו"אוצר בית דין" למסחר בפירות שביעית מוכיחות שהשמיטה היא מצווה שבין אדם למקום ולא בין אדם לחברו.

אכן, ביטוי נמרץ להיבט האידיאליסטי של שמיטה, והשוואתה לשבת, עולים מתוך ההקדמה המפורסמת של הראי"ה קוק לספרו שבת הארץ. הקדמה זו היא מסה פיוטית וחזונית ומשפט מפתח בה הוא ההיגד: "אותה הפעולה שהשבת פועלת על כל יחיד, פועלת היא השמיטה על האומה בכללה". לאחר פתיחה מרוממת זו באים משפטים מלאי הוד הקושרים כתרים לחזון השמיטה הערכית: "שנת שבתון מוכרחת היא לאומה ולארץ! שנת שקט ושלוה, באין נוגש ורודה... שנת שוויון ומרגוע, התפשטות הנשמה, אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית, ושלוה אלהי שורר על כל אשר נשמה באפו... אין חילול קודש של קפדנות רכוש פרטי... האדם חוזר אל טבעו הרענן... רוח קדושה ואצילות שפוך על פני כול; שנת שבתון יהיה לארץ – שבת לה".

קטונתי מלהרהר אחר "משורר תחיית הקודש", הראי"ה קוק. בוודאי נכוחים הדברים במבט חזוני ואולי אוטופי. ברם, בעולם המעשה, בזרם החיים השוטפים ובראיית בשר ודם, בולטים ביותר הצדדים האיסוריים של השמיטה.

כאמור בראש דברינו; איננו באים למעט את ערכם של האתגרים החברתיים, הכלכליים והאקולוגיים המטופחים על ידי ארגוני "השמיטה החברתית". לא באתי אלא להזהיר מפני התנערות מקיום מצוותיה של תורה ודבקות רק בערכים ובהשראה אסוציאטיבית, כפי שרווח לא מעט בהגותן של התנועות הלא-אורתודוקסיות, ולאחרונה גם בקרב הזרם המכונה "יהדות ללא מחויבות". תוהה אני, למשל, עד כמה מקרב מובילי "השמיטה החברתית" מודעים בכלל לדיני קדושת פירות שביעית, ולמצוות "לאכלה ולא להפסד".

בקבלת התורה הכרזנו **נְעֻשָׁה וְנִשְׁמָע** (שמות כד, ז), וכך נצהיר בפה מלא ביחס למצוות השמיטה. ואם נרצה – ונרצה – לשאוב מלוא חופניים ערכי-משנה ומידות טובות אסוציאטיביות לשמיטה, עלה נעלה ונתעלה!

בעיקר הנקודה אין ספק שהוא צודק. צריך לקיים את דיני שביעית עם דקדוקיה כמו את כל התורה. אם למשל נוטעים עץ לרגל הולדת ילד לעם ישראל, ונוטעים אותו גם בשנת השמיטה, הרי חיללו בזה את השביעית.

כאשר אנשים שאינם שומרי מצוות עושים פעולות גם אם חיוביות או טובות לעצמן, הרי תליית הדברים ברוח מצוות התורה עלולה לתת טעם לפגם. ועל זה מאמרו של הרב גוטליב לא נגע ולא פגע.

הביטוי 'שמיטה ישראלית חברתית' באה לאפוקי מ'שמיטה יהודית'. מצאנו תחליף מצוות התורה, ניצוק לתוכן תוכן זר ולפעמים מנוגד ליהדות.

כה ג-ד **שֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע שְׂדֶךְ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמַר כְּרֶמֶךְ וגו', וּבִשְׁנַת הַשְּׁבִיעִית וגו' שְׂדֶךְ לֹא תִזְרַע וְכְרֶמְךָ לֹא תִזְמַר טִיפַת דִּיּוּ שֶׁל רִשְׁיִי הָרֹב יִצְחָק יִשְׁעִי וְיִיס נִרְוִי גִּאבִּי'ד נוֹה אַחֲעֻזֹּר**

ברש"י: לא תזמר, שקוצצין זמורותיה. ותרגומו* לא תכסח, ודומה לו קוצים כְּסוּחִים (ישעיהו לג, יב), שְׂרָפָה בְּאֵשׁ כְּסוּחָה (תהלים פ, יז).

* כך נוסחת מהדורות בולוניה רמב, שונצינו רמז, אשבונא רנא, נאפולי רנא, ויניציאה רעז ורפה. – ברומא לפני רל **תרנ"ו**. באלחג'רה [אלקבץ] רלו ובאישאר רנ **כתרג'**. ובריג'ו די קלאבריה רלה [דפ"ר] חסר.

פשוטו של רש"י בקצרה

להלן נוכיח בס"ד [והוא עיבוד והרחבה של מה שהדפסנו במאמר 'תזמור ותרגומו' בספר המצויין 'מעייני אגם' (לש"ב הר"ר אברהם מאיר גלאנצר ז"ל), עמ' רלג-רמב], שרש"י מבאר: שאין לפרש 'לא תזמור' 'לא תקטוף' [שהיא לכאורה הורדת פירות או ענפים להשתמשות בהם] כפי שפירש רבי מנחם בן סרוק [ובעקבותיו ר"י נ' ג'אנח] בערך 'זמר', אלא 'לא תקצוץ' [זמורות מהגפן לתועלת העץ], כעין שפירש רבי דונש. וכן מוכח מהתרגום 'לא תכסח', שהוא

תרגום של 'תקצוץ', ודומה ל'כסוחה' ו'כסוחים', שהוא 'קצוצים' כדעת רבי דונש בערך 'כסח'. ולא כמו שביאר רבי מנחם את 'כסוחה' ו'כסוחים' [מלשון דישה ורמיסה]. - ולא כתב רש"י פירושו על 'תזמר כרמך' שבפסוק הקודם, כי שם היה כן מקום לפרש 'תקטוף' ענבי כרמך, אבל כאן לא יתכן לפרש כן, שהרי מיד אחריו נכתב 'ואת ענבי נזירך לא תבצור', ותורגם 'תקטוף'. ומוכח ש'תזמור' אינו 'קטיפה' אלא 'קציצה'.

ביאור המפרשים הקדמונים.

תחילה אלקט מדברי המפרשים. קדמון פרשני רש"י, מה"ר שמואל אלמושינינו²¹ ז"ל, פירש בקצרה: רוצה לומר שאינו פועל מ'זמורה', אך כמו תשרש. וכעין זה פירש במשיח אלמים לר"י כלץ²²: פ"י אין הכוונה שר"ל לא תזמור לא תטע זמורות לזה אמר לא (תטול) [תזמור], כלומר שקוצצין זמורותיה. וכוונתם מתבארת בדברי מה"ר יעקב קניזל²³: לפי שמצינו הרבה תיבות משמשות בשני פעולות הפכיות, כמו ותשרש [שמתפרש לעשות שרשים ולעקור שרשים], ונראה שהפירוש הוא כרמך לא תזמור, לא תטע זמורות, והרב לא רצה בזה, לפי שהתרגום הוא לא תכסח, לזה אמר שקוצצין זמורותיה. וכן נראה שפירש הר"מ אלבילדא²⁴, והוסיף שאמר זמורותיה, לבאר שאינה תואר לקציצת הכרם עצמו. ודייק שאמר 'שקוצצין זמורותיה' ולא אמר 'שלא תקצוץ זמורות' ללמדנו שאין איסור לקצוץ זמורות לעצים, אלא רק קציצה לתועלת הכרם.

כל אלה פירשו כאמור, שרש"י בא לומר שעל אף שניתן לפרש 'תזמור' נטיעת זמורות, כאן עלינו לפרש תקצוץ זמורות. והמהר"י קניזל הוסיף לבאר שרש"י הוכיח כן מהתרגום, ולכן הביא 'ותרגומו לא תכסח'.

בעקבותיהם מפרש גם הרא"ם²⁵, שרש"י בא לומר שתזמור מלשון זמורה ובשימוש מתהפך כריתת זמורות, כמו ששירוש הוא הסרת השורש. אלא שלדעתו רש"י בא לומר שלא נפרש כמו התרגום שתרגם 'תזמור' 'תכסח' כלומר תכרות סתם [לאו דוקא של זמורות], מלשון 'זמיר עריצים' (ישעיהו כה, ה) שפירושו כריתת²⁶ רשעים. והוכחת רש"י שאונקלוס חולק²⁷ ואינו מפרש שהוא פעולה הפוכה מלשון זמורה, ממה שתרגם 'וכרמך לא תכסח' ולא תרגם 'וכרמך לא תכסח זמורתא', [כמו שתרגם וְדָשְׁנוּ אֶת הַמִּזְבֵּחַ (במדבר ד, יא), ויספון ית קיטמיה דמדבחה. הרי ש'תזמור' אין פירושו 'כריתת זמורות' אלא 'כריתת' סתם. ומוסיף הרא"ם לבאר: א"כ לפי רש"י כאילו נכתב 'וכרמך לא תקצוץ זמורות', אבל לפי התרגום שנכתב 'וכרמך לא תכרות', צריך לומר שקרא להסרת הזמורות 'כריתת כרם' ולא 'כריתת זמורות', כי הזמורות וגוף העצים יחד מהווים את הכרם, וכריתת זמורות מהעצים שבכרם מכונה 'כריתת כרם'. על כן 'כרמך לא תזמור' תרגומו 'כרמך לא תכסח', ואין צורך להוסיף ולפרט זמורתא.

²¹ נדפס בקושטא רפ"ד כחלק מהספר 'ארבעה' פירושים לרש"י, ולאחרונה ע"י הר"מ פיליפ בתשנ"ח. ובמבואו מסיק שהיה בן דורו של הריב"ש.

²² חובר בשנת רנ"א, נדפס לראשונה בשנת תשמ"ו בירושלים, ושוב במהדורה מתוקנת ע"י הר"מ פיליפ בשנת תשס"א.

²³ נדפס ג"כ ב'ארבעה' פירושים הנ"ל, ולאחרונה ע"י הר"מ פיליפ בתשנ"ח. ובמבואו מסיק שנכתב בסביבות שנת ר"נ.

²⁴ נדפס עם הר"י קניזל הנ"ל.

²⁵ נדפס לראשונה סמוך לאחר פטירת המחבר, ויניציה ר פ"ז, השתמשתי במהדורה המצויינת של הר"מ פיליפ 'חומש הרא"ם', תשנ"ד.

²⁶ שלדעתו לשון זמירה נאמר גם על כריתה של כל דבר ואפילו להשחית. וראה לקמן שנחלקו המפרשים בפי' 'זמיר' עריצים יענה, לדעת ר' יונה: יקרא ל'כריתת' רשעים. וכן פי' רש"י ורד"ק בפירושו ובשרשים. לדעת מנחם: 'שבח' רשעים ישימע. ומעין זה פי' האבן עזרא: זמיר עריצים, כמו שאון זרים [שבפסוק לפני כן] מגזרת זמירות. וכעין זה הפירוש השני שבשרשי רד"ק: זמיר [=השיר] והתענוג של הרשעים יכניע. וע"פ ר"ת בהכרעותיו נבין מדוע לא הסכים מנחם עם הפירוש הראשון: יען לא נמצא זמירה בקוצים [וה"ה ברשעים שנמשלו לקוצים], גם לא זמירה להשחית.

²⁷ כן הבין הנחלת יעקב ושאר מפרשים, ובחומש הרא"ם כתב [ע"פ שדה הארץ], שכוונתו שאף שנראה לכאורה שהמתרגם חולק, אין הדבר כן, שאף לתרגום אין הכוונה לכריתת הכרם דהיינו שירושו, אלא שחיתוך הזמורות הוא כפגיעה בכרם עצמו. אולם לא נראה שהוצרך הרא"ם לפרש שאף לתרגום לא נאסר כריתת ושירוש כרם בשמיטה. ומחלוקת רש"י והתרגום היא אם 'זמירה' היא רק קציצת זמורות להשביח או כריתת כל דבר גם להשחית, כמבואר בהערה הקודמת.

בנחלת יעקב²⁸ תמה על הרא"ם, שאילו היה המתרגם חולק, היה רש"י כותב 'ואונקלוס תרגם', כי כן לשונו כשמביא תרגום במחלוקת, ומהלשון 'ותרגומו'²⁹ משמע שמביאו לראיה. וכבר דחה דבריו ש"ב הראמ"ג ה"ו במאמרו, שאין כלל זה נכון. ע"ש.

א"ה. בחומשים רבים יש בדפים הראשונים או האחרונים 'כללים בדברי רש"י מלוקטים מדברי המפרשים זה אומר בכה וזה אומר בכה', הכלל הראשון הוא 'כל מקום שרש"י אומר 'כתרגומו' הוא סותר את העברי'. כלומר רש"י בא להוציא מפשרו של מקרא, אלא מפנה לתרגום. לפי המתברר כאן, **כלל זה אינו נכון**, ויתכן שהוא עצמו המחבר של הכלל הזה. אמנם כאן מדובר על כלל אחר במשפחה זו כשכתוב 'ותרגומו' שהוא מביא מחלוקת בפירושו המקרא, ודעת התרגום היא אחת הדעות, גם כלל זה אינו נכון לפי המתבאר כאן.

ובאר יצחק³⁰ תמה על הרא"ם, על שמשווה את השמטת התרגום 'ומורתא' לתרגום 'ודשנו' שתרגם 'ויספון ית קיטמא', ראה במאמר ש"ב הראמ"ג שהביאו ודחה דבריו.

עוד תמה הבאר יצחק איזה מובן אחר ה' לאונקלוס לפי דבריו לולי המובן הזה. נראה לבאר תמיהתו, שעל מה שכתב הרא"ם לחלק בין לא תכרות לכריתת זמורות, תמה שעל כרחק צריכים לומר שאין הבדל מעשי ביניהם והיינו הך, שאי אפשר לפרש כריתת כל הגפן, שהרי כריתת כרם בדרך השחתה מותרת בשביעית [א"ה]. האומנם? והלא יש איסור השחתה בכלל ואיסור הפסד פירות שביעית, אולי הכוונה כשאין פירות וצריך את אדמת הכרם לדברים חשובים יותר, בכל אופן לא היה עניין להיכנס לזה], שאינה עבודת הכרם או השדה, ואם כן לא יעלה על הדעת שזו כוונת המקרא. אולם נראה שהרא"ם לא התכוון להבדל מעשי, אלא לשורש המילה. וראה מ"ש בסיכום דברי המפרשים.

וש"ב הראמ"ג במאמרו תמה על הרא"ם והמפרשים בעקבותיו, הסבורים שרש"י והתרגום חלוקים אם תזמור הוא פועל מתהפך של זמורה או שהוא מלשון זמיר עריצים כלומר כריתת סתם כדעת התרגום, הרי רש"י עצמו בפירושו לשני הפסוקים שמביא כאן, 'קוצים כסוחים' ו'שרופה באש כסוחה', מפרש 'קוצים כסוחים, כמו לא תזמור תרגם אונקלוס לא תכסח'. וכסוחה לשון לא תזמור תירגם אונקלוס לא תכסח', הרי שרש"י סובר כאונקלוס בפירוש לא תזמור.

ואני מוסיף תימה, איך יתכן לומר שרש"י יסבור שתזמור לשון פועל מתהפך של זמורה, וחלוק על התרגום שמפרש לשון כריתת סתם מלשון 'זמיר עריצים', והרי רש"י עצמו פירש שם: זמיר, לשון לא תזמור³¹.

ביאורו של המהר"ל

המהר"ל בגור אריה³² לאחר שפירש מעין הנ"ל, שתזמור הוא מהפועלים ההפוכים, תכרות הזמורות. והמתרגם לא תכסח פירשו לא תכרות מגזרת זמיר עריצים, שפעולה הפוכה כריתת זמורות צריך לתרגם לא תכסח זמורתה. הוסיף: ואין לפרש שזמירה היא נטיעת זמורות, שהרי כתיב כרמך לא תזמור, משמע שכבר הוא כרם לפני הזמירה, ואין לזמור אותו. וממילא מיושב למה לא פירש כן לעיל בפסוק הקודם על ושש שנים תזמור כרמך ואספת את תבואתה, כי לעיל שייך לפרש זמירת כרם שהיא יצירת כרם כשם שאומרים נטיעת כרם, מה שאין כן כשבא לאסור, אין שייך לכנותו איסור נטיעת כרם אלא איסור נטיעת זמורות. ובמנחת יהודה³³ [והעתיקו השפ"ח] ביאר כדבריו בשינוי מעט. ויש לדחות ראיתו, שהרי ניתן לפרש שבא לאסור אפילו להוסיף לכרם קיים זמורות נוספות.

²⁸. מהג"ר יעקב סליניק בן הגאון 'משאת בנימין' נדפס לראשונה בשנת ת"ב, מהדורה מתוקנת ע"י רמ"י קופרמן תשנ"ט.

²⁹ ידידי הר"מ פיליפ הודיעני שבדפ"ר של רש"י רבו הגרסאות: 'ואונקלוס תרגם' 'כתרגומו' ועוד.

³⁰. מהג"ר יצחק יעקב הורביץ אב"ד יערוסלב, נדפס לראשונה לעמברג תרל"ג, מדורה חדשה ע"י הר"י קופרמן תשכ"ז.

³¹. לעיל הבאתי את שיטות הראשונים בפירוש פסוק זה.

³². והעתיקו בעילום שמו בעל 'מטה משה' ב'הואיל משה' חלק 'באר היטב' והשיג עליו. ובצדה לדרך העתיק את כל דברי ה'הואיל

משה' בשם חכם אחד בביאוריו, ודחה בתוקף השגותיו.

³³. להג"ר יהודה ליב איילנבורג מחכמי בריסק, לובלין שס"ט.

וב'הואיל משה³⁴ הקשה כמה קושיות על הגור אריה, ומתוך דבריו נראה שהבין שלדעת הגור אריה קציצת הזמורות היינו כריתתם עם אשכול הענבים כדרך שעשו המרגלים, והקשה דא"כ מאי קאמר אח"כ לא תבצור. וכמדומה שכלל לא עלתה זאת על דעת הגור אריה, וכוונתו שמסיר הזמורות כדי להשביח הגפן. וכבר סתר הצדה לדרך³⁵ שאר קושיותיו ע"פ מ"ש הלבוש.

ביאור הזכרון משה והלבוש

בזכרון משה³⁶ פירש שבפסוק הקודם היה יכול לפרש 'תזמור' תעשה מזמורות כרם, אבל כאן כיון שכתב כרמך לא תזמור, על כרחך הוא כבר כרם ויש בו כבר זמורות, ולכך הוכרח לפרש שקוצצין זמורותיה. ויש לדחות ראיתו, כמו שכתבתי לעיל, שהי' ניתן לפרש שבא לאסור אפילו להוסיף לכרם קיים זמורות נוספות. וכעין זה פירש בלבוש האורה³⁷, שרש"י בא ללמדנו שזמירה היא על שם הזמורה, שהיא ענף הגפן. ואת הפסוק הקודם: שש שנים תזמור כרמך, ניתן לפרש כפשוטו, שנוטע זמורות בכרם להוסיף עליו ולהשביחו. אבל כאן אי אפשר לפרש שנאסר רק להוסיף זמורות, ואילו בזמורות הקיימות מותר לקצץ ולתקן, שהרי בשדה אסור לזרוע בכלל. לכך פירש שכאן הכוונה שלא לקצוץ הזמורות הקיימות כדי להשביח את הגפנים. ושוב הביא רש"י שהתרגום מפרש לא תזמור היא לשון כריתה כמו זמיר עריצים ולא על שם זמורה [אלא להיפך הזמורה קרויה על שם שקוצצים אותה], ואם כן בשני המקומות מדבר מקציצת הזמורות הקיימות להשביח הכרם. ולא הוצרך כלל לאסור להוסיף זמורות חדשות, שזה פשוט הוא. ויש להעיר עליו:

א, חז"ל דרשו לאסור כל מלאכות השדה והכרם, מדכתיב שדך לא וכרמך לא, אף שלא אסרה תורה בפירוש אלא זריעה וקצירה, עיין בספרא כאן ובריש מס' מו"ק. וא"כ גם כשנפרש שאוסר הוספת זמורות חדשות אף אם לא נאסר בפירוש מלאכה בזמורות ישנות, נדרוש איסור זה כשם שנדרוש איסור שאר מלאכות השדה והכרם. ב, מדוע פשוט איסור הוספת זמורות יותר מאיסור זריעה שהוזכר בפירוש.

ביאור ההואיל משה, הנחלת יעקב, באר יצחק ובאר רחובות

וב'הואיל משה' ביאר שאת הפסוק הקודם לא פירש רש"י, דשם ניתן לפרש בזמירת בצירה, אבל כאן דכתיב זריעה וזמירה וננגדם קצירה ובצירה, מסתמא כשם שזריעה מביאה לקצירה אף זמירה היא נטיעה המביאה לידי בצירה, והרי תזמור לשון קציצה ולא לשון נטיעת זמורה. לזה פירש שקוצצין זמורותיה, וזו היא נטיעתן כדאיתא בפרק כלל גדול [שבת דף עג, ב] זומר וצריך לעצים חייב שתים, אחת משום נוטע שמתגדל ומתיפה בזמירה, ואחת משום קוצר. למעשה פירושו שמתגדל ומתיפה בזמירה, הוא פירוש הגור אריה עצמו, שהזמירה היא קציצת הזמורות להשבחת הגפן, כמו שכתבתי לעיל. לדעת הנחלת יעקב: התרגום ורש"י שניהם סוברים שתזמור פירושו כריתה [ולא של זמורות דוקא], אלא שרש"י ביאר על מה קאי כאן הקציצה. ולכן לא ביאר זאת על הפסוק הקודם שלא בא לבאר המלה אלא את האיסור. וכן דעת היונתן שתרגם 'תגזורון'³⁸, וכן הרד"ק בערך 'כסח' ו'זמר' כתב שהוא עניין כריתה, ודלא כר"א בחור בנימוקיו על הרד"ק שפירש שהוא הפך הפעולה של תזמור. והבאר יצחק פירש שרש"י מביא את התרגום להוכיח שתזמור אינו כריתת הענבים, דהיינו בצירה, שהרי תרגם 'תכסח' ולא 'תקטוף'. ולא הבנתי, מה צריך לזה סיוע מהתרגום,

³⁴. מהג"ר משה מת מפרעמיסלה בעל 'מטה משה', פראג שע"ב.

³⁵. להג"ר ישכר בער איילינבורג בעל 'באר שבע', פראג שפ"ב.

³⁶. להג"ר משה היילפרין חותן המהרש"א, [לובלין] שע"א, מהדורה חדשה ע"י ר"מ פיליפ תשמ"ח.

³⁷. מהג"ר מרדכי יפה בעל הלבושים, פראג שס"ד.

³⁸. כן הגירסא בקטורת הסמים ובחומש נטר. במהדורות הנפוצות כיום 'תגזורון', ולע"ע איני יודע אם שיבוש הוא או גירסא, ואולי הוא לשון נזירות כענין הפרשה של הפרי מהכרם. ובתרגום ירושלמי השלם כתי' רומא [בתורה שלמה]: 'תזכרון', ובחילופי נוסחאות שם: 'תזכרון', ואכמ"ל.

הרי לא נוכל לטעות שכרמך לא תזמור הכונה לא תבצור, שא"כ נכפל בפסוק הבא ענבי נזירך לא תבצור.

ובאר רחובות³⁹ כתב: משום דמצינו מן שורש זמר מזמור לדוד, והוא ענין שיר, דלא יתכן כאן, לכך הוצרך לפרש כתרוממו לא תכסח לשון כריתה. והוא תמוה ביותר, איך היה עולה על הדעת לפרש כרמך לא תזמור בלשון ניגון ושירה⁴⁰, והאם כדי לבטל פירוש משובש כזה יש צורך להסתייע מהתרגום שפירושו לשון כריתת זמורות.

*

סיכום ביאורי הפרשנים

העולה מכל הנ"ל:

ראשוני מפרשי רש"י [ואחרים בעקבותיהם] פירשו שרש"י בא ללמדנו שמשמעות 'תזמור' היא 'כריתה' או 'כריתת זמורה', ולא נטיעת זמורה. [ובהואיל משה ובאר יצחק פי' ולא קטיפת הפירות שהיא בצירה]. אלא שלא הביאו מי שפירש שלא כרש"י. ואילו הרא"ם, [ובעקבותיו רוב המפרשים] פירש שבא להדגיש שתזמור הוא קציצת זמורה בלבד, פעולה הפוכה לזמורה, ולא פועל משורש זמיר עריצים שפירושו כריתת כל דבר ולא דוקא זמורות. פירוש זה קשה, שלא נראה הבדל מעשי בפירוש הפסוק, אם נפרש 'תזמור' מלשון 'זמורה' או 'זמיר'.

וביותר קשה, שלכאורה 'זמורה' היא הענף, ופעולת כריתת הזמורה קרויה 'זמירה' וממנו הפועל 'תזמור' ו'זמיר עריצים', וכן כתב הרד"ק בשרשיו. או יתכן שמקור המילה הפוך, שכל כריתה קרויה 'זמירה' והפועל 'תזמור' ועל שם ה'זמירה' קרוי ענף כרות 'זמורה'. על כל פנים כל אלו צורות משורש אחד, וא"כ קשה לומר שרש"י בא לומר ש'תזמור' הוא מלשון 'זמורה' ולא 'זמיר'.

לדעת הר"י קניזל [המפרש כקדמוני המפרשים] מסתייע רש"י מהתרגום, ולרא"ם והמפרשים האחרים מציין רש"י שהתרגום חולק או שבא לומר שהתרגום מתרגם לפי העניין ולא מילולית.

אך קשה לפרש בדעת רש"י שהתרגום חולק, כמו שהקשה ש"ב הנ"ל בסיום מאמרו, שהרי רש"י עצמו בפירושו לשני הפסוקים שמצטט כאן 'כסוחה' ו'כסוחים', מפרש שהוא קציצה ומסתייע בלשון התרגום כאן. וכן קשה ממה שפירש"י בפסוק 'זמיר עריצים', שהוא כמו לא תזמור, וכנ"ל.

[מהדורה שניה של הנ"ל בקיצור - להשוות

ראשוני מפרשי רש"י, מה"ר שמואל אלמושינו, מה"ר יהודה כלץ, מה"ר יעקב קניזל, מהר"מ אלבילדא [ובעקבותיהם רבים] פירשו שרש"י בא ללמדנו שמשמעות 'תזמור' היא 'כריתה' או 'כריתת זמורה', ולא נטיעת זמורה. ולא הביאו מי המפרש 'נטיעת זמורה', שרש"י הוזקק להרחיק פירושו. ואילו רבינו אליהו מזרחי [ובעקבותיו רוב המפרשים] פירש שבא להדגיש שתזמור הוא קציצת זמורה בלבד, פעולה הפוכה לזמורה, ולא פועל משורש זמיר עריצים שפירושו כריתת כל דבר ולא דוקא זמורות. - פירוש זה קשה, שהרי לא נראה הבדל מעשי בפירוש הפסוק, בין אם 'תזמור' מלשון 'זמורה' או 'זמיר'. וביותר קשה, שלכאורה 'זמורה' היא הענף, ופעולת כריתת הזמורה קרויה 'זמירה' וממנו הפועל 'תזמור' ו'זמיר עריצים', וכן כתב הרד"ק בשרשיו. ויתכן שמקור המילה הפוך, שכל כריתה קרויה 'זמירה' והפועל 'תזמור', ועל שם ה'זמירה' קרוי ענף כרות 'זמורה'. על כל פנים אלו צורות משורש אחד, א"כ קשה לומר שרש"י בא לומר ש'תזמור' הוא מלשון 'זמורה' ולא 'זמיר'.

סיבת הבאת התרגום ברש"י

לדעת הר"י קניזל [המפרש כקדמוני המפרשים], פירש רש"י שקוצצין זמורותיה, ולא שנוטעים זמורות, בגלל התרגום 'לא תכסח'. ואילו לרא"ם והמפרשים האחרים מפרש רש"י שהוא הסרת זמורה, ותזמור הוא שימוש מתהפך, כריתת זמורות, כמו ששירוש הוא הסרת השורש. אבל לאונקלוס 'תזמור' 'תכסח', לשון כריתה סתם [לאו דוקא של זמורות], מלשון 'זמיר עריצים' שפירושו כריתת רשעים. - המפרשים תמחו על פירוש זה, ואכמ"ל. וש"ב

³⁹ להג"ר יצחק אייזיק אויערבך, זולצבך ת"ץ.

⁴⁰ ואולי כוונתו באומרו שיר על שבת, ולפרש השבחת הכרם, על דרך שפירש מנחם קחו מזמרת הארץ, ראה לקמן.

הרא"מ גלאנצר ב'מעייני אגם' (עמ' רלב) תמה על הרא"ם והמפרשים בעקבותיו, הסבורים שנחלקו רש"י והתרגום אם תזמור הוא פועל מתהפך של זמורה, או כריתה סתם כדעת התרגום. הרי רש"י עצמו בפירושו לשני הפסוקים שהביא כאן, 'קוצים כסוחים' ו'שרופה באש כסוחה', מפרש 'קצוצים כסוחים', כמו לא תזמור תרגם אונקלוס לא תכסח. 'וכסוחה לשון לא תזמור תירגם אונקלוס לא תכסח', הרי שרש"י סובר כאונקלוס בפירוש לא תזמור. ואני מוסיף תימה, איך יתכן לומר שרש"י יסבור שתזמור לשון פועל מתהפך של זמורה, וחלוק על התרגום שמפרש לשון כריתה סתם מלשון 'זמיר עריצים', הרי רש"י עצמו פירש שם: 'זמיר, לשון לא תזמור'.

*

לדעת רבי מנחם ורבי יונה 'תזמור' הוא תקטוף

אולם משזכינו לאורן של ספרו של רבי מנחם בן סרוק 'מחברת [רבי] מנחם' וספר מתנגדו ו'תשובות [רבי] דונש בן לברט'⁴¹, ונושאי כליהם⁴², מתגלה לנו שבפירוש 'תזמור' ו'תכסח' נחלקו המדקדקים הקדומים, רבי מנחם בן סרוק [ובעקבותיו ר"י ו' ג'נאח] ורבי דונש. ורש"י בא להכריע ביניהם, ולפרש:

א. שאין פירוש 'תזמור' 'תקטוף' כפי שפירשה רבי מנחם בן סרוק [ובעקבותיו ר"י ו' ג'נאח] בערך 'זמר', אלא 'תקצוץ' כעין רבי דונש.

ב. שפירוש זה מוכח מהתרגום, והוא דומה ל'כסוחה' ו'כסוחים', כהבנת רבי דונש בערך 'כסח', ושלא כמו שהבין רבי מנחם את התרגום ואת 'כסוחה' ו'כסוחים'. וז"ל רבי מנחם: 'זמר' מתחלק לה' מחלקות, הא', וְזָמַרְתָּ זֶרַח וְזָמַרְתָּ עֵצִי (ישעיהו יז, י) וכו', לשון שורק ושריג המה. השני, עֵת הַזְמִיר הַגִּיעַ (שיר השירים ב, יב), וכרמך לא תזמור⁴³, וְחִנְיֹתֶיךָ לְמִזְמֹרֹת (ישעיהו ב, ד) וכו', כולם ענין אחד, לשון קטף המה וכו', [וכן תרגם אונקלוס 'תבצור' 'תקטוף'. - ולא כתרגומו 'תזמור' 'תכסח']. החמישי, קָחוּ מִזְמֶרֶת הָאָרֶץ בְּכִלְכֶּם, עֲזִי וזמרת יה, זמיר עריצים יענה [ישעיה כה, ה], ענין שבח הם.

רבינו יונה ו' גנאח בשרשיו⁴⁴ כתב: קחו מזמרת הארץ, פירות הארץ. ושש שנים תזמור כרמך, 'תקטוף'⁴⁵, וחנינותיכם למזמרות... ומן הענין הזה אצלי זמיר עריצים יענה, ר"ל כי הבורא יקרא בכריתת עריצים ואבדם, פירשתי ביענה יקרא, כמו ויען איוב, עכ"ל. פירש 'תזמור' כעין רבי מנחם, אלא שחלוק עליו ב'זמרת הארץ' ו'זמיר עריצים'.

לרד"ק 'תזמור' כריתת הזמורה

והרד"ק בשרשיו כתב שזמורה ענינה גפן או נטע אחר, אבל ברוב יפול הלשון הזה על הגפן, ולרבי יונה מזה הענין זמיר עריצים, כי הלשון הזה יפול על כריתת הזמורה, כמו שבא הפועל ממנו... ויתכן שהוא מהענין הראשון, ופירושו הזמיר והתענוג שמתענגים בו העריצים יכניע אותם. והפועל מזה הענין וכרמך לא תזמור. וביאר בנימוקי ר"א הבחור: זמר, כריתת הזמורה על דרך תְּבֹאֲתִי תִשְׁרֹשׁ (איוב לא, יב) שהוא הפך הפעולה.

סיכום שיטות המדקדקים ב'תזמור'

מדבריהם עולה ש'זמירה' היא פעולת 'קטיפה', לרבי מנחם ללא קשר ישיר ל'זמורה'. ואין 'זמיר עריצים' נכלל בשורש זה, אולם רבי יונה מצרף גם 'כריתת עריצים' לעניין

⁴¹ נדפסו לראשונה ע"י ר' צבי פיליפאווסקי, ולונדון תרי"ד-תרס"ו.

⁴² 'הכרעות רבינו יעקב תם', בתוך 'תשובות [רבי] דונש הנ"ל'. 'תשובות תלמידי [רבי] מנחם בן יעקב ו' סרוק'. ה"ה [רבי יצחק] ו' קפרון, [רבי] יהודה ו' דוד, ו[רבי] יצחק ו' גיקטיליה. 'תשובות תלמיד [רבי] דונש הלוי בן לברט'. ה"ה [רבי] יהודי אבן ששת. נדפסו ע"י ר' זלמן כ"ט [=כוכב טוב] שטרן מרעכניטץ, וינא תר"ל. — 'ספר הגלוי' לרבי יוסף ברבי יצחק ו' קמחי אבי הרד"ק. מכריע בין רבי מנחם ורבי דונש ורבינו תם בספרים הנ"ל. ונכללו בתוכו הגהות 'איש אחד שמו [רבי] בנימין', נדפס לראשונה בברלין תרמ"ז.

⁴³ גם הוא, כרש"י שבעקבותיו, לא ציין את הפסוק הקודם: ושש שנים תזמור כרמך.

⁴⁴ נדפס לראשונה בברלין תרנ"ו.

⁴⁵ בפסוק זה יתכן לפרש על קטיפת הפירות [=בציר]. משא"כ בפסוק הבא שצריך לכאורה לפרש על קטיפת וכריתת הזמורה. כמ"ש לעיל בשם הבאר יצחק וההואיל משה, ולא על בציר, שהרי נאמר מיד בפסוק שאחרי: וְאֵת עֲנְבֵי נֶזִירָךְ לֹא תִבְעֵר.

ה'קטיפה'. ולרד"ק מקור השם מ'זמורה' שהיא גפן או נטע אחר, ומשורש זה תזמור 'כריתת' [ולא 'קטיפת'] זמורה, ו'זמיר עריצים' 'כריתת העריצים'.

'כסח' לרבי מנחם 'הידוש ומרמס' ולרבי דונש 'כרת'

וראה עוד לרבי מנחם בערך כסח: קוצים כסוחים, שרופה באש כסוחה, ענין הידוש ומרמס הם. והשיגו רבי דונש [עמ' 72]: ופתרת קוצים כסוחים ענין הידוש הוא, באמרך אין לו דומה⁴⁶, ויש לו דומה מלשון ארם⁴⁷, אשר לא תזמור לא תכסח בה מתורגם. ופתרון קוצים כסוחים קוצים כרותים, וכמו כן שרופה באש כסוחה שרופה באש כרותה, והתבונן למלה ותהי בלבך חרותה⁴⁸.

ותלמידי רבי מנחם הגנו עליו בכתבם [עמ' 73]: פתרון כסוחה נידשה, כי הדבר הנשרף נידש ברגל. ולא אמת [מה שפירש רבי דונש], כי אם לשון כסוחים כרותים וכסוחה כרותה, [יקשה] שרופה באש כסוחה, כי אין לשרפה כריתה. וגם לא היה עדיך כי אם מלשון ארמית [אשר בה] לא תכסח תרגום לא תזמור. ולזמור מלשון אחרת היא, כי אונקלוס תרגם המלה כאשר היא⁴⁹, ולו היה תכסח תרגום לא תכרת (דברים כ, יט), אזי פתרת כסוחים כרותים, ועתה בהיותו תרגום לא תזמור, לא יתכן כזאת לאמור⁵⁰.

לרבי יונה עדיף לפרש 'כסח' 'מושלך'

ור"י נ' גנאח בשרשיו הביא דברי רבי דונש, שכסח נגזר מן ארמית, ופי' שרופה באש כרותה, ואין חפץ לומר שהיא כרותה אחרי השריפה אלא בדברים המוקדם מאוחר, [כלומר תחילה כרותה ואח"כ שרופה, אע"פ שאמר הפוך]. וכתב עליו אין הסברה הזו רחוקה, אבל היות הלשון הזה דומה ללשון ערבי יותר ראוי הוא אצלי. ומפרש כעין הערבי, שהוא כסוחים מושלכים, ע"ש.

לרבנו תם 'כסח' הוא כריתה ו'תזמור' תקטוף שהיא כריתת זמורה להשביח

וכתב רבנו תם בהכרעותיו: קוצים כסוחים ושרופה באש כסוחה, פירשם מנחם יחד לשון הידוש, ודונש פתרם לשון תרגום של זמירה. אך יען לא נמצא זמירה בקוצים, גם לא זמירה להשחית, פתרם מנחם לפי ענינם, ואמנם יכול להיות משמעם כמתרגם בלא תרגום זמורה, עכ"ל. ונראה כוונתו שאם תכסח הוא תרגום מדויק של תזמור, אי אפשר לומר שהיא כריתה סתם, שהרי לא נמצא זמירה להשחית, ואילו כריתה כן נמצא גם להשחית. אולם מאחר שאונקלוס לא תרגם 'תכסח זמורתא', אלא 'תכסח', אם כן תרגם לפי העניין כריתת כרם, ולא במדויק קטיפת זמורה. ולכן ניתן לומר גם שכסח כאן הוא להשביח, ובמקום אחר הוא להשחית כדעת דונש, ולכן יפול לשון כסח אף על קוצים.

סיכום שיטות המדקדקים ב'כסח'

לדעת רבי מנחם 'כסח' בלשון הקודש פירושו 'ישיה ורמיסה', מה שלא ניתן כלל לפרש בפסוק שלנו, ו'תזמור' לדעתו פירושו 'קטיפה', ועל כרחך יפרש כן גם את התרגום 'תכסח', שלדעתו בארמי 'כסח' הוא לשון קטיפה⁵¹ ולא בעברי, שאין הארמי דומה לעברי כלל, [ובדרך זו פירשו תלמידיו]. או שמא דעתו שיש לתרגם בצורה שונה מאונקלוס, אולי כיונת⁵².

46. משמע שלענין רבי דונש היה כתוב ב'מחברת מנחם' רק 'כסוחים' ולא 'כסוחה'. שכתב בשמו שאין למלה זו [כסוחים] דמיון [כלומר שהיא יחידה בתנ"ך]. ותלמידי מנחם השיבוהו על זה: ולא אמר אין לו דומה, כי כחשת, ושתי אלה החביר במחלוקת אחת, קוצים כסוחים, שרופה באש כסוחה. וכן הביא ר"ת בשמו.

47. רבי מנחם נמנע בשיטתיות מלהשוות את העברית לארמית, מה שאין כן רבי דונש, ראה במבוא למחברת עמ', ובמאמר ארמי ? ?],
48. הר"י קמחי בספר הגלוי סי' צה עמ' 45 העתיקו והוסיף עליו: : וכוונתו וְהָיָה נְכַלְתָּם פְּסוּחָה פְּקָרָב חוּצוֹת [ישעיה ה, כה]. (שלא כרש"י שם שפירש מלשון 'סחי' ומאוס). ובעקבותיו פי' כן בנו הרד"ק שם ובשרשיו.

49. נראה כוונתם, שזמירה אינו מלשון כריתה אלא קטיפה ולקיסה, ותכסח בלשון התרגום פירושו תלקט, כמו שאבאר לקמן.
50. תלמידי רבי דונש [בעמ' 25] הגיבו, שמה שהשיבו כי פתרון מנחם לשון הידוש בלי דומה, טוב מפתרון הרב המדמהו ללשון הארמים, מענה זה הוא שחוק לכל העמים.

51. וראה בסיום המאמר שהבאתי עוד ב' פסוקים נוספים שתורגם 'כסח', וגם בהם ניתן לפרש קטיפה, שרש"י ומנחם פירשו 'לקיסה'.

52. ראה לעיל.

ולדעת דונש 'כסח' בעברי ובארמי פירושו כריתה, והוא תרגומו הנכון של תזמור, ולכן אף פתרון קוצים כסוחים הוא קוצים כרותים, וכמו כן שרופה באש כסוחה הוא שרופה באש כרותה.

ורבינו תם נראה שסובר שיתכן לפרש שכסח היא כריתה, והתרגום תרגם גם 'תזמור' 'תכרות' אף שתזמור מיוחד לקציצת זמורות בלבד, כיון שתרגם לפי הענין ולא מילולית, שהרי החסיר ולא תרגם תכרות 'זמורה'.

ביאור דברי רש"י

וכעת נתבונן בדברי רש"י ז"ל: **לא תזמר**, שקוצצין זמורותיה. ותרגומו לא תכסח, ודומה לו קוצים כסוחים, שרפה באש כסוחה.

א. ברור שרש"י הכריע כדעת רבי דונש, שכסח בעברי וארמי שווים הם, שהרי נעזר בתרגום, ומדמהו ל'כסח' שבמקרא. וכן מוכח גם ממה שכתב רש"י בפירושו לשני הפסוקים שהביא כאן, שכסח הוא כמו לא תזמר ת"א לא תכסח, כמו שהביא ש"ב ראמ"ג בסיום מאמרו.

כאמור, 'תזמור' לדעת רבי מנחם 'תקטוף' [כמדומה שהכונה לקטיפת הפירות ולא הזמורות, אלא שלא נתפרש] ללא קשר לזמורה שהיא אצלו במחלקה אחרת, ודונש פירשו על פי תרגומו 'כריתה'.

אם כן רש"י שפירש שקוצצין זמורותיה ותרגומו לא תכסח, פירש כרבי דונש ולא מלשון קטיפה כרבי מנחם, אלא שרש"י שינה וכתב 'קוצצין' זמורותיה, תחת 'כורתין'. אם כי מצאנו שרש"י כן השתמש ב'כריתה' להסביר שרש זה, בפירושו ל'עזי זמרת יה' (שמות טו, ב), שכתב: 'ולשון זמרת לשון לא תזמור, זמיר עריצים לשון כסוח וכריתה. עוזו ונקמתו של אלהינו היה לנו לישועה'.

ההבדל בין 'קטיפה' 'כריתה' ו'קציצה'

בטעם הדבר נראה לענ"ד, התיבות הנרדפות 'כרת' 'קצץ' 'קטף', כולן מבטאות פעולת תלישה וחיתוך. אלא שאחד ההבדלים ביניהם הוא ש'כרת' מורה יותר תלישה להשחתה והשמדה, כמעט ללא תועלת. ו'קצץ' מורה על תלישה לצורך ותועלת. ו'קטף' היא תלישת עלים ענפים או פירות לתועלת מוחלטת. לכן העדיף רש"י לפרש 'תזמור' שקוצצין זמורותיה ולא שכורתים אותם, שהרי לא מצינו זמירה להשחית, כמו שכתב רבנו תם.

הבדל נוסף יש בין 'כרת' 'קצץ' 'כסח' 'תלש', 'לקטף', שהראשונים מתייחסים לניתוק הענף מן העץ, פעולה שבדרך כלל נעשית להשחתת העץ או הענף, ולא למטרת איסוף הענף או הפרי התלוש. ואילו קטיפה היא פעולה המתייחסת לפרי או לענף הנתלש, לצורך איסוף הפרי או הענף, ללא קשר לתועלת או השחתת העץ.

פירוש 'תזמור כרמך'

והנה בפסוק הקודם: שש שנים תזמור כרמך, אכן ניתן לפרש תקטוף כרמך, כמו שפירש רבי מנחם, והיינו שתתלוש ותאסוף את פרי הכרם, וכמו שמסיים ואספת את תבואתה. – ואז יתחלקו הציוויים כך: שש שנים תזרע שדך, וכמו כן תהנה מפירות שדותיך, על ידי 'ושש שנים תזמור כרמך ואספת את תבואתה'.

פירוש 'וכרמך לא תזמור'

לעומת זאת בפסוק שלפנינו לא שייך לפרש כן, ולומר שבא לאסור קטיף ענבי הכרם. שהרי ממשיך ענבי נזירך לא תבצור, ותרגומו הוא לא תקטוף, וכפל הדברים למה לי. [כנראה רבי מנחם יפרש כאן 'תזמור', שאינו קטיפת פירות אלא קטיפת זמורות לצורכן, להסקה או לעשות מהם כנות לתמוך הגפנים]. לכן פירש רש"י שזמירה היא שקוצצין זמורותיה, וקציצה זו קרויה על שם הזמורה, ולא שהזמורה קרויה על שם שנקטפה ונזמרה. ואין פעולת קטיפה של ענבים יכולה להקרא זמירה. וממילא תרגומו הנכון של לא תזמור אינו לא תקטוף, כדעת רבי מנחם ורבינו יונה, אלא לא תכסח, כמו שתרגם אונקלוס. שזו פעולה שתכליתה נטילת הענפים והזמורות מן העץ, כדי שיהא העץ נטול זמורות, שיתכן אף לכנותה כריתה כדונש, אך ליתר דיוק יש לפרשה קציצה, שהרי היא נעשית לתועלת.

[וראיתי בבאר יצחק שפירש את דברי רש"י כדברינו, וז"ל: לא תזמור פירושו כריתת הזמורות כדי שיגדל עץ הגפן, ולכן תרגם אונקלוס לא תכסח שענינו כריתה, ולא תרגם לא

תקטוף שענינו בצירה, כמו שתרגם להלן מאמר לא תבצור. והוא כדברינו, אלא שלא ראה את יסודותיו של רש"י, וממילא לא הבחין בשינוי שנקט קציצה ולא כריתה].

פירוש רש"י ב'כסוחים' ו'כסוחה'

עולה מדברינו בס"ד, שפירושו של רש"י סותר את הנחת רבנו תם 'לא נמצא זמירה בקוצים, גם לא זמירה להשחית', שהרי אף שזמירה פירושה כסיחה, יתכן שלכסיחה יש משמעות נוספת של כריתת קוצים, וכפי שרבנו תם עצמו כתב שיתכן שכסיחה משמעה כמתרגם בלא תרגום זמורה.

וזה מה שמסיים רש"י [בעקבות דונש], שבאופן דומה לזה יש לפרש את הפסוקים, קוצים כסוחים [ישעיה לג, יב], וכפירש"י שם: כסוחים קצוצים, כמו לא תזמר תרגם אונקלוס לא תכסח. וכמ"ש רד"ק שהקוצים שאינם כרותים אלא מחוברים הם לחים ולא ידלקו במהרה, אבל כשהם כרותים והם יבשים ידלקו במהרה. והרי הסרת הקוצים מהעץ אינה לצורך הקוצים אלא כדי שיהא העץ חלק מהם, אלא שבהיותם תלושים הם מתייבשים ונוחים לבעירה. ולכן אין שייך לכנות הסרתם קטיפה. וכן אין מהצורך לפרש כרבי מנחם שכסוחים הוא ענין הידוש ומרמס הם. וכן גם בפסוק השני: שרופה באש כסוחה [תהילים פ, יז], שעולה על האמור לפני כן: גפן ממצרים תסיע וגו' למה פרצת גדריה, וארוה כל עוברי דרך, יכרסמנה וגו' ופקוד גפן זאת, וכנה אשר נטעה ימינך וגו' שרופה באש כסוחה. שגפן זו זמורותיה כסוחים. הרי שלא נאמרה פעולת הכסיחה והזמירה על איסוף הענפים או הפירות אלא על נטילתם וקציצתם מן הגפן. וגם כאן אין מהצורך, ושלא כמשתמע מדברי רבי מנחם הנ"ל.

פירוש התרגום 'ומכסחין יתיה'

דרך אגב, על וארוה כל עוברי דרך, הנ"ל, תרגומו: ומכסחין יתיה, ולא הובא על ידי כל להקת המפרשים בערך 'כסח', וניתן לפרשו לכל חד כדאית ליה. אלא שרבי מנחם ורש"י ושאר המפרשים נטו מדרך התרגום ופירושוו מלשון לקיטה⁵³, שהוא עדיף במקרה זה מאשר לשון זמירה, ורבנו תם בהכרעותיו עמ' 45 כתב: אשר היו עוברי דרך מכסחין ואורים את הגפנים לשרפם, והחזירים ממלאים כרסם ממנה.

פירוש התרגום 'כסחון'

וכמו כן, על וְכָרַם רָשָׁע וְלָקְטוּ (איוב כד, ו) תורגם: כסחון. וגם הוא לא הובא על ידי כל להקת המפרשים בערך 'כסח', וכן פירש שם האבן עזרא שענינו יכרתו הלקש, כמו מסעף פארה, יכרית הסעיף. ורש"י בהוספותיו פירש 'נוטלים פריים, אשפריימנט [=קטיפת פירות, מ' קטן]. וכאמור אין בכך סתירה לפירושו כאן. ושאר המפרשים פירושוו בענינים אחרים, ואכמ"ל. **ע"כ טיפת דיו של רש"י.**

כה כ וְכִי תֹאמְרוּ מִה־נֹּאכַל בְּשָׁנָה הַשְּׁבִיעִית הֵן לֹא נִזְרַע וְלֹא נֶאֱסַף אֶת־תְּבוּאָתָנוּ: מִה־סֹּפֶר תּוֹרַת הַטַּעֲמִים שֶׁל יִידֵינוּ הֵרֵב אֲבֵרָהֶם וִיסְבִּלּוֹם נִרְ'ו עַמ' רסו
הקשה רמב"ן, הרי בשביעית יאכלו מה שזרעו בשישית ומה מקום יש לחשוש שלא יהיה אוכל בשביעית?! ותירץ שהפסוק כמו מסורס: וכי תאמרו בשנה השביעית – מה נאכל, ועיקר הדאגה היא בעבור השמינית⁵⁴. ולפי זה הפיסוק הוא וְכִי תֹאמְרוּ מִה־נֹּאכַל, בְּשָׁנָה הַשְּׁבִיעִית

ורבנו בחיי פיסק: וְכִי תֹאמְרוּ מִה־נֹּאכַל, בְּשָׁנָה הַשְּׁבִיעִית הֵן לֹא נִזְרַע וְלֹא נֶאֱסַף אֶת־תְּבוּאָתָנוּ:, כלומר, מה נאכל בשמינית הרי לא נזרע בשביעית!
אבל הטעמים פיסקו וְכִי תֹאמְרוּ, מִה־נֹּאכַל בְּשָׁנָה הַשְּׁבִיעִית. וביאור הדברים מצאנו בכלי יקר ותוכן דבריו, כוונת השאלה מה נאכל היא איך נשבע ואיך יתקיים בנו וְאֶכְלֶתֶם

⁵³. וכבר כתבתי לעיל שיתכן ומנחם יפרש 'כסח' בארמית הוא קטיפה, ועולה גם על לקיטה.

⁵⁴ וכן תירצו עוד ראשונים. ועיין כלי יקר שהקשה איך יתכן שישאלו כך בשנה השביעית, הרי כבר יראו בשישית איך נתרב(ת)ה התבואה, עיין שם מה שתירץ.

לְחֶמְכֶם לְשֹׁבֵעַ, כִּי מִכִּיּוֹן שֶׁלֹא נִזְרַע לֹא נוֹכַל לֶאֱכֹל לְשֹׁבֵעָה בִּשְׁבִיעִית שֶׁהִרִי נִצְטָרֵךְ לְחֶסֶךְ פֶּת מִפִּינוּ עֲבוּר הַשָּׁנָה הַבֹּאָה. וּבַהֲעֵרָה, וּבִאֲמַת הַשְּׁאֵלָה הִיא גַם עַל הַשָּׁנָה הַשְּׁמִינִית, וְנִקְטָ שְׁבִיעִית מִפְּנֵי שֶׁזֶּה הַשָּׁנָה הָרִאשׁוֹנָה שֶׁיְהִיָּה הָאוֹכֵל בְּצִמְצוּם. עוֹד מִצְאָנוּ בְּרִיב"א עַל הַתּוֹרָה שְׁתִּירָץ, שֶׁהִדְרֵל הִיָּה לְקִצּוֹר בְּנִיסָן וּמֵאִזּ הָיוּ מִתְחִילִין לֶאֱכֹל תְּבוּאָת הַקִּצִּיר כִּי מֵעוֹמֵר וְאֵילֶךְ הָיוּ אוֹכְלִין חֹדֶשׁ. וּמִמִּילָא כִּבֵּר מְנִיסָן שֶׁל הַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית לֹא יִהְיֶה מִה לֶאֱכֹל, שֶׁהִרִי לֹא זָרְעוּ בַּחוּרֶף.

א"ה. בְּעִנְיִן הַזֶּה יֵשׁ פִּירוּשׁ נֶחֱמַד מֵהֶרֶב יוֹסֵף הַסֵּבֵא מִנוֹבְרֶדוּק ז"ל בְּסֵפֶר מִדְרַגַּת הָאָדָם הַחֵל מִעַמ' קֶסֶן. תּוֹכֵן דְּבָרָיו הוּא שֶׁהַתּוֹרָה מִצְוָה שֶׁלֹא יִתְחַכְמוּ לְחֶסֶךְ בִּשְׁשׁ שָׁנֹת הָעֲבוּדָה עֲבוּר הַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית. אִם יִתְחַכְמוּ לְחֶסֶךְ לֹא תִהְיֶה בְּרַכָּה בַּשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית, וְיֵאֱכְלוּ אֶת מֶה שֶׁחִסְכוּ.

אֲבָל אִם וְאֶכְלֶתֶם לְשֹׁבֵעַ וְיִשְׁבֶּתֶם לְבִטָּח עָלֶיָּה: בְּכָל שֶׁשׁ הַשָּׁנִים, הִרִי בַּהֲגִיעַ הַשָּׁנָה הַשִּׁישִׁית וְצִנִּיתִי אֶת־בְּרִכְתִּי לָכֶם בַּשָּׁנָה הַשִּׁישִׁית וְעָשִׂיתִי אֶת־הַתְּבוּאָה לְשִׁלְשׁ הַשָּׁנִים:

תָּן לְחֶכֶם וְיִחְכְּמוּ עוֹד

אנא אל תמנעו את הערותיכם!

הכתובת למשלוח: eliyahule@gmail.com

הערות מתקבלות גם באנגלית.

הודעה מאתר "לדעת" כאן תוכלו להוריד גליונות פרשת השבוע מדי שבוע (גם גליוננו מופיע שם): <http://www.ladaat.info/gilyonot.aspx>

מאמרנו מופיע **ונשמר** באוצר החכמה בפורום דקדוק ומסורה <http://forum.otzar.org/forums/viewtopic.php?f=45&t=10317&p=272195#p272195>

אִם אֶתֶּה מִתְעַנִּין

בְּהִבְטִים הַלְשׁוֹנִים שֶׁל הַתּוֹרָה

(לְשׁוֹן הַמִּקְרָא, הַמִּשְׁנָה, הַתַּלְמוּד וְכו')

אֶתֶּה מוֹזְמֵן לְהַרְשֵׁם (בְּחֵן)

לְקַבֵּל דּוּא"ל בְּנוֹשָׂאִים לְשׁוֹנִים

בְּרִיתֵי: franklashon@gmail.com

☺ בּוֹא לְהַחֲכִים אֶת עֵצְמְךָ וְאֶת שִׁאֵר הַמַּכְתֵּבִים ☺